

QEYRİ-SƏLİS MƏNTİQ NƏZƏRİYYƏSİNİN NEORASİONALİZM VƏ ELM FƏLSƏFƏSİ KONTEKSTİNDƏ MƏNTİQİ-METODOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

İlham Məmmədzaadə

*AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutunun direktoru,
Fəlsəfə elmləri doktoru, professor*

Müasir dövrdə elm fəlsəfəsi və elmşünaslıq sahəsində K.Popperin falsifikasionist mövqedən əsaslandığı permanent inqilablar nəzəriyyəsi ciddi metodoloji fərqlərə baxmayaraq, T.Kunun neorasionalist fəlsəfi əməllərə istinad edən elmi inqilablar konsepsiyası ilə özünəməxsus şəkildə ideoloji həmahənglik təşkil etməkdədir.

İlk növbədə qeyd edək ki, K.Popper məxsusi falsifikasionist konsepsiyaya istinad etməklə, elmin tarixini permanent inqilablar halında xarakterizə edir.

K.Popperin nöqtəyi-nəzərinə, elmi nəzəriyyələrin falsifikasionist prosedurlar əsasında təkzib olunması və yeni elmi nəzəriyyələrin işlənilib hazırlanması mərhələlərinin bir-birini permanent şəkildə əvəz etməsi prosesi elmin inkişafının tarixi rekonstruksiyasının ana xəttini təşkil etməkdədir.

Qeyd edək ki, K.Popperin məxsusi falsifikasionist konsepsiyaya istinad etməklə işləyib hazırladığı permanent inqilablar nəzəriyyəsində məxsusi məntiqi-metodoloji yanaşmanın mütləqləşdirilməsi elmin tarixi rekonstruksiyasında məlum sxematizmi şərtləndirmiş oldu.

Elmin inkişafının tarixi rekonstruksiyasında K.Popperin elmi permanent inqilablar nəzəriyyəsindən fərqli olaraq, T.Kunun işləyib hazırladığı elmi inqilablar nəzəriyyəsində Elm tarixi sinkretik şəkildə bir-birini tamamlayan iki mərhələnin vəhdəti halında reallaşmaqdadır.

T.Kunun fikrincə, elmin inkişafının normal elm adlanan ilkin mərhələsi elmi fəaliyyətin “paradiqma” adlanan spesifik modeli halında çıxış edir.

Belə ki, bu halda paradiqma adlandırılan elmi-metodoloji model öz tərkibinə tədqiqatçıların nəzəri-metodoloji baxışlarını, elmi biliyin işlənilib hazırlanması qaydalarını ehtiva etməklə, müvafiq

elm sahəsi üzrə aparılan tədqiqatlarda ümumbəşəri mahiyyət daşıyan metodoloji bazis rolunda çıxış edir.

Elmin normal inkişaf mərhələsində baxılan tərzdə qəbul edilmiş paradiqma çərçivəsində adekvat elmi nəzəriyyələrin işlənilib hazırlanması və ayrı-ayrı elmi ideyaların təkmilləşməsi həyata keçirilmiş olur.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, T.Kunun elmi inqilablar konsepsiyasında elmin inkişafının növbəti mərhələsi elmi inqilablar dövrü kimi xarakterizə olunur.

Özü-özlüyündə elmin inkişafının elmi inqilablar dövrü elmi nəzəriyyələrin qərarlaşmış paradiqma çərçivəsində sonrakı təkamül prosesinin gedişində öz həllini tapa bilməyən problemlərin, ziddiyyətli müddəaların meydana çıxması ilə şərtlənməkdədir.

Elmin inkişafının inqilablar dövrü T.Kun tərəfindən böhran mərhələsi kimi xarakterizə olunur.

Məhz elmin inkişafında yaranmış bu böhran, mövcud elmi fəaliyyət paradiqmasının tədricən tənəzzülə uğraması və nəticə etibarilə yeni paradiqmanın təşəkkül tapmasına səbəb olur. Bu qaydada formalaşan elmi-metodoloji paradiqma bütün komponentləri üzrə müqəddəm elmi fəaliyyətin dəyəri prinsiplərini təftiş etməklə, yeni paradiqmanın məxsusi elmi-metodoloji əsaslarının qərarlaşmasını təmin edir.

T.Kunun elmin tarixi inkişafına dair elmi inqilablar nəzəriyyəsi ilk baxışdan K.Popperin falsifikasionist konsepsiyası ilə elmi-metodoloji nöqteyi-nəzərdən prinsipial şəkildə fərqlənməkdədir. Belə ki, bu ilk növbədə paradiqma məfhumunun T.Kunun elmi inqilablar konsepsiyası ilə K.Popperin falsifikasionist konsepsiyasında fərqli anlamı ilə şərtlənməkdədir.

Baxılan halda K.Popperin falsifikasionist konsepsiyası arasında “paradiqma” anlayışı sırf elmi-metodoloji səciyyə daşıyan meyarların müvafiq sistemini xarakterizə etdiyi halda, T.Kunun elmi inqilablar konsepsiyasında metodoloji paradiqma elmin tarixi inkişafının nəzərdən keçirilən dövrünə xas olan elmi fəaliyyətin sosial və pesə yönümlü dəyəri prinsiplərinin sinkretik vəhdəti halında xarakterizə edilir.

Elmi-metodoloji tədqiqatlarda K.Popperin və T.Kunun, müvafiq olaraq, falsifikasionist və permanent inqilablar metodologiyası üzrə baxışlarının müqayisəli təhlilinə dair bir sıra fərqli mövqelər nəzərdən keçirilməkdədir.

Bu yönümdə həyata keçirilən elmi tədqiqatlarda haqlı olaraq göstərildiyi kimi, T.Kunun elmi inqilablar konsepsiyasında elmin tarixi rekonstruksiyasının elmi-metodoloji paradiqma halında qərarlaşmış metodoloji bazisində tarixi, relyativist, subyektivist yanaşmanın əsassız şəkildə şişirdilməsi elmi nəzəriyyələrin evristik potensialının adekvat qiymətləndirməsinə imkan vermir.

Baxılan tədqiqatda, öncə də göstərildiyi kimi, həm Popperin məntiqi-metodoloji paradiqmaya əsaslanan falsifikasionist elmi-metodoloji konsepsiyasında, həm T.Kunun elmin inkişafının sosial-psixoloji, professional dəyərlərə istinadən təşəkkül tapmış elmi inqilablar nəzəriyyəsində qeyd olunan birtərəfliliklə yanaşı, bütövlükdə bu iki fəlsəfi yanaşmanın metodoloji bazisində yüksək evristik potensiya daşıyan prinsip və müddəaların mövcudluğu təsbit və təsdiq olunmaqdadır.

Bu baxımdan, elm fəlsəfəsi kontekstində Popperin falsifikasionist konsepsiyasının substantiv məntiqi-metodoloji prinsiplərinin Qeyri-səlis məntiq nəzəriyyəsinin konseptual - metodoloji bazisinin formalaşmasında tətbiqi son dərəcə səciyyəvi hal kimi xarakterizə oluna bilər.

Məlumdur ki, elmin inkişafında elmi-nəzəri konsepsiyaların formalaşmasının və inkişafının metodoloji xüsusiyyətlərinə dair tədqiqatlarda göstərildiyi kimi, ilkin nəzəriyyələrin konseptual məzmunu yeni işlənilib hazırlanmış nəzəriyyənin əsas prinsipinə istinad edilməklə, onun konseptual tərkibinə daxil edilir. öz növbəsində, yeni yaradılmış elmi-nəzəriyyənin əsas prinsipinin müəyyən edilməsi, tədqiqat obyektinin tərkibində yeni substansional münasibətlərin aşkar edilməsini nəzərdə tutur.

Elmi nəzəriyyələrin tədqiqat obyektinin tərkibində yeni substansional münasibətlərin aşkar edilməsi özü-özlüyündə müvafiq məntiqi-metodoloji paradiqmanın məntiqi-metodoloji prinsiplərinin tətbiqini nəzərdə tutur.

Burada elmi nəzəriyyələrin inkişafının hər bir konkret halında konseptual, məntiqi və

metodoloji determinantların müvafiq tərzdə nizamlanmış sisteminin məntiqi-metodoloji paradigma qismində qərarlaşmasını müəyyən edirik.

Baxılan halda, Optimal idarəetmə elm sahələrində meydana çıxmış mühüm elmi çalışmaları (nəzəriyyələrin) təhlilini və yeni elmi-metodoloji paradigmanın formalaşmasını təsbit edir.

Optimal idarəetmə elm sahələrində baxılan elmi nəzəriyyələrin formalaşmasının qnoseoloji xüsusiyyəti tədqiq olunarkən bu nəzəriyyələrin konseptual tərkibində müqəddəm elmi-metodoloji paradigmaya uyğun gəlməyən yeni qeyri-səlis substansional münasibətlər aşkar edilmiş oldu.

Nəticə etibarilə, qeyri-səlis paradigma adlanan elmi-metodoloji paradigmanın tərkibində yeni qeyri-səlis məntiqi-metodoloji konsepsiya işlənib hazırlandı.

Öz növbəsində Optimal idarəetmə elm sahələrində formalaşan qeyri-səlis məntiqi-metodoloji konsepsiyanın tərkibində qeyri-səlis kauzallıq ideyasının fəlsəfi anlamı öz əksini tapmış oldu.

Beləliklə, yuxarıda verilmiş təhlildən görüldüyü kimi, həm Popperin məntiqi-metodoloji paradigmaya əsaslanan falsifikasiyacı elmi-metodoloji konsepsiyasının, həm T.Kunun elmin inkişafının sosial-psixoloji, professional dəyərlərinə istinadən təşəkkül tapmış elmi inqilablar nəzəriyyəsinin prinsip və müddəaları elmin tarixi rekonstruksiyasında, xüsusən də olaraq Qeyri-səlis məntiq nəzəriyyəsinin elmi-metodoloji paradigma halında qərarlaşmış metodoloji bazisinin məntiqi-metodoloji təhlilində yüksək evristik potensialı nümayis etdirməkdədir.